

Голові спеціалізованої вченої ради Д 41.053.06
в ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені
К. Д. Ушинського» проф. Наумкіній С. М.

65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертаційне дослідження Узун Юлії Вадимівни
«Територіальна політика держав ЄС: стабілізація та конструювання
політичних систем», подане на здобуття наукового ступеня доктора
політичних наук за спеціальністю 23.00.02
– політичні інститути та процеси

Актуальність представленої дисертаційної роботи детермінована практичною потребою наукового дослідження політичних процесів, які відбуваються в територіально-політичному просторі Європейського Союзу (ЄС), в державах ЄС в умовах глобалізації, інтеграції, розвитку нових поглиблених форм територіального співробітництва.

За сім десятиліть з початку інтеграції в європейському просторі принципово змінилися параметри і розуміння самого політичного простору, значення територіального чинника просторового розвитку, геополітичні реалії, характер розміщення економічного, соціального, інфраструктурного потенціалу, система господарських та соціально-політичних зв'язків, стали іншими пропорції державного та приватно-корпоративного впливу на процеси територіального розміщення, оновилися сутність регіональних ситуацій та проблем.

Складність територіальної організації суспільства, особливо в просторі ЄС, де реалізується модель багаторівневого наднаціонального, державного,

регіонального управління, – об'єктивна, обумовлена її сутністю як сукупності взаємопов'язаних та взаємодіючих у просторі елементів систем різного типу (ієрархічних та мережевих), а також процесів та дій, спрямованих на стабілізацію, відтворення та розвиток окремих елементів та систем загалом. Територіальна організація суспільства виступає результатом взаємодетермінуючих чинників, спектр яких сьогодні ускладнюється паралельно з посиленням значення чинників «другої природи» (агломераційний ефект, рух людського ресурсу, розвиток інститутів, утилітарний розвиток електронного простору), які значною мірою замінили колишні рушійні сили територіальної організації (природні ресурси, географічне розташування, територіальне розширення).

Впровадження нових інструментів територіальної політики, становлення самої територіальної політики як спеціального практичного напрямку дії та комплексного (або, за визначенням автора роботи, «інтегрального») науково-теоретичного напрямку політології ставить перед дослідниками ряд практичних та теоретико-методологічних завдань.

В представленому дослідженні Ю.В. Узун обґрунтувала свій вибір теми тим, що десятиліття «практики територіально-політичних реформ склали емпіричну основу теоретико-концептуального переосмислення політичного простору та розвитку досліджень територіальної політики як напрямку політології, що інтегрує наукові розвідки в сферах, де територіальні атрибути політики чи політичні атрибути території є значимими». Об'єктом дослідження в роботі визначено територіальну політику держав в умовах конструювання простору політичної взаємодії в ЄС, а предметом – інструменти стабілізації територіально-політичних систем в умовах реалізації територіальної політики в державах ЄС.

Необхідним науково-теоретичним підґрунтям успішного розв'язання сформульованих в роботі завдань слугує застосована дисертанткою методологічна основа дослідження розвитку територіальної політики держав в умовах конструювання простору політичної взаємодії в Європейському

Союзі. Конструюючи методологію власного дослідження, Ю. Узун спиралася на системний та структурно-інституційний підходи, синтез системного і просторово-часового підходів, історико-генетичний підхід в історико-територіальній ретроспективі і в політичній перспективі, структурно-інституційний та структурно-функціональний підходи. Особливе місце в дослідженні посідають методи соціального конструктивізму, діяльнісно-геопросторового підходу, акторно-мережевої теорії, методи аналізу гетерогенності та функціональних ролей в гетеротопії та методи феноменологічного конструктивізму. Важливого значення для вирішення наукових завдань, з огляду на те, що предмет дослідження має міждисциплінарну основу, набули в роботі методи морфологічного, інституційного, порівняльно-правового та компаративного аналізу.

Ю. Узун логічно визначила та аргументувала мету, завдання, об'єкт, предмет і методологічну основу дослідження (с. 25-29), тим самим вона зуміла вибудувати таку структуру дисертації, яка дала змогу отримати низку актуальних наукових результатів.

По-перше, проведене комплексне дослідження теоретичних та методологічних підходів до аналізу організації складних політичних систем (с. 38-119), зокрема: здійснено аналіз диференціації та структурації територіально-політичних систем в політичних концепціях з середини XIX – початку XXI століть; визначено стан концептуалізації понять «місце», «територія», «політичний простір» та періодизацію розвитку методології аналізу територіально-політичних системи; встановлено етапи трансформації домінуючого об'єкту дослідження; уточнено трансформацію методології досліджень територіально-політичних систем в залежності від суб'єкт-об'єктних відносин та застосування методів когнітивного, феноменологічного аналізу на різних етапах дослідження «великих просторів», «мезорівнів», «мультиmodalьних просторових одиниць»; уточнено співвідношення понять «місце», «територія», «простір», що, за визначенням авторки, обумовлюється обраною методологією аналізу.

Показано, що концептуалізація поняття «політичний простір» пов'язана з визначенням природи простору як об'єктивної, суб'єктивної чи інтерсуб'єктивної реальності.

Систематизуючи методологічні підходи щодо структурування простору соціальної та політичної взаємодії, Ю.В. Узун визначила критерії диференціації простору, особливості виокремлення територіальних суспільних систем, територіальних політичних систем, територіальних геополітичних систем, тощо; уточнила концептуалізацію поняття «територіально-політична система», яка представлена як територіалізований політичний простір, що розвивається як хронотопічна та гетеротопічна реальність, а досліджується в діахронічному та діатопічному вимірах. Також в роботі продемонстровано, що ієрархічність структури системи визначається кількістю та значимістю базових функцій субсистем, масштабністю території та структур, політичним значенням субсистем. Доповнено, що впровадження категорії «територіально-політична система» як операційної категорії, дозволяє досліджувати територіально-політичні утворення з різними якостями (держава визнана / не визнана, регіони різного масштабу та функціональної спрямованості, ін.).

Ю.В. Узун також дослідила трансформацію методологічних основ концептуалізації поняття «політичний простір» (с.150-172); обґрунтувала визначення процесу територіалізації уявного простору, який представлено як процес впровадження політичної концепції, де місце та територія є категоріями структурування територіально-політичних систем, охоплених ідеєю політичної консолідації; здійснила обґрунтування структурного аналізу систем в умовах поліморфізації політичного простору, вказуючи на якості європейського політичного простору як поліморфного, який проявляється у хронотопічному та територіально-топологічному вимірах територіально-політичних систем, та в інструментальній підтримці різнорівневих порядків, що пояснюється зміною методологічних концептів «територіального володіння», «територіального верховенства», «просторового розвитку».

Значимим є аналіз співвідношення понять «політичний простір», «міжнародна система» та «геополітичний порядок». Авторка вказує, що інструментальна підтримка Порядків визначається закріпленням статусів учасників: великі держави, визнані або частково визнані держави, залежні або віддалені спільноти, регіональні спільноти; використовує в роботі категорії «Вестфальський порядок», «Потсдамський порядок», досліджуючи хронотопічні та територіально-топологічні особливості формування європейського простору. На увагу заслуговує вихідна методологічна позиція в роботі, за якою «просторовий поліморфізм проявляється як репрезентація логік носіїв політичних інтересів, проекція їх внутрішньої структури: ієрархічної, мережевої, мультимодальної, моно-, полі-центричної, симетричної, асиметричної, закритої, відкритої», і згідно якої: «у територіальному втіленні поліморфізм політичного простору проявляється в територіальній морфології систем».

Територіальна політика в багатоскладових системах досліджена як об'єкт теоретико-методологічного аналізу в підрозділі 2.4. (с. 189-203), актуальність якого зростає в умовах теоретичного осмислення завдань стабілізації територіально-політичних систем з 60-х рр. ХХ ст. внаслідок відмови від «методологічного націоналізму» та обґрунтування процесів конструювання політичних просторів в умовах глокалізації, виходу на арену нових акторів, що конкурують із державою. Процес конструювання політичного простору показано в роботі через зміну територіальної та політичної структури системи, зміну правової та договірної основи відносин між стратегічними територіями.

Визначаючи, що трансформація значення територіального простору як основи політичного процесу розпочалася з часів просторової революції, розпочатої як процес інституціалізації європейської єдності на тлі трансформації політичних зв'язків в постколоніальних системах, Ю.В. Узун зазначає, що з тих часів поняття національний простір та політичний простір втрачають однозначний територіальний вимір: перший через процес

утворення стійких політичних зв'язків в діаспоральних мережевих системах, що розвивають політичні можливості, та другий – через розвиток позатериторіальної інфраструктури політичної участі.

В роботі зазначено, що територіально-політична система ЄС стала моделлю реалізації стратегії просторового розвитку в умовах детериторіалізації політичного процесу, де концепт «територіальних володінь» було поступово трансформовано на «просторовий розвиток», а регіон став модульною одиницею деієрархізації та децентралізації територіально-політичних систем.

Авторка приділяє значної уваги визначенню особливостей етапів процесу конструювання європейської єдності, з'ясовує підходи щодо трансформації логіки організації та конструювання територіально-політичної системи європейської єдності, яку представляє як «битву когнітивних карт»; визначає інституційну основу формування спільної територіальної політики в європейському просторі та виявляє інструменти впровадження багаторівневого управління. В роботі визначені етапи інституціалізації в ЄС від 1951 р. до змін за Лісабонським договором. Показано, що формат конструювання європейської єдності став більш гнучким, поєднав елементи федералізму, конфедералізму та міжнародні елементи співпраці.

Заслуговує на увагу ґрунтовний аналіз визначення стратегії територіального розвитку ЄС як результату компромісу проектів «Європа регіонів» та «Європа Націй», дослідження двох типів інститутів (наднаціональних та міжурядових), нової моделі суверенітетів, процедур взаємодії держав. Трансформацію національних суверенітетів в умовах інтеграції європейського простору в роботі розглянуто при дослідженні: трансформації значення суверенітету в історії політичних систем (с. 75); розвитку концепції «кінця території» (с. 88, с. 100); транснаціоналізму як методології дослідження політичного простору (с. 159-160); територіально-політичних систем та утворень (с. 180); концепту «багаторівневого управління» (с. 191); трансформації відносин між системами місцевого

самоврядування та державного управління на місцях, внаслідок процесу гібридизації традиційних моделей місцевого самоврядування (с. 194-196); змін статусів залежних територій в Потсдамську епоху (с. 210); особливостей узгодження обсягів національних та наднаціональних суверенітетів в процесі розвитку європейської інтеграції.

Ю. В. Узун представила аналіз структур та інструментів впровадження багаторівневого управління, продемонструвала мережу організацій, діяльність яких утворює консультативну основу демократичного характеру прийняття рішень в Європейському Союзі стосовно трансформації територіально-політичного простору в Європі, втілення прагматичної економічної логіки в процес реформування територіально-політичного устрою в державах ЄС з метою підвищення функціональної значимості регіонів та спрощення їх економічної та інфраструктурної трансформації, що дозволило авторці обґрунтувати положення наукової новизни, за яким регіон представлено як модульну одиницю просторової взаємодії в контексті трансформації територіально-політичних відносин в ЄС.

Дисертантка визначає, що стратегія просторового планування в ЄС «спрямована на визнання мультимодального набору мережевих систем та поліморфних територіальних одиниць, де регіон демонструє якості обох систем, як типова гетеротопія». Підвищення конкурентоздатності регіонів, їх економічної та політичної суб'єктності Узун Ю.В. розглядає як результат дерегуляції, перерозподілу повноважень в складних системах. В підрозділі 3.2. (с. 247-281) також представлено аналіз основних документів, які створюють регулятивну основу впровадження стандартних основ територіально-політичного реформування систем місцевого та регіонального самоврядування, прикордонних та транскордонних зон, просторового планування і розвитку. В цьому ж підрозділі показано особливості нового регіоналізму – утворення єврорегіонів, єврорайонів, як форм горизонтальної транснаціональної та прикордонної співпраці.

Розділ IV сфокусований на обґрунтування національної варіативності результатів реформ децентралізації в комплексі інструментів 4D (деволюції, деконцентрації, делегування та дивестиції). В підрозділі 4.1. Розглядаються чинники та логіка структурних реформ в державах ЄС, обґрунтовується інструментальна значимість впровадження всього комплексу інструментів децентралізації, але вказується на асиметричні практики держав, які можуть впроваджувати інструменти в різних комбінаціях, що обумовлює різну глибину децентралізації та результати реформування. Авторка досліджує автономізм як механізм, який впроваджується в різних варіаціях та підтримується на рівні рекомендацій організацій ЄС та Ради Європи.

В підрозділі 4.2. досліджено морфологію територіально-політичної системи ЄС; встановлено, що традиційна дихотомія федеральних та унітарних держав втрачає інструментальну значимість для визначення системних характеристик територіально-політичних утворень. Узун Ю.В. демонструє розвиток та застосування комплексу індексів (локальної, регіональної автономії, децентралізації, «податкової влади» субнаціональних одиниць влади, політичної, адміністративної та бюджетної децентралізації), доводить тезу, що складає наукову новизну: «унітарні держави можуть демонструвати більший рівень децентралізації ніж держави з федеральним устроєм». Поліморфізм європейського простору представлено як результат: природного розвитку територіально-політичних систем; реалізації територіальної політики – утворення нових регіональних структур; ефекту адаптації стандартів реформи децентралізації в територіальних політиках національних держав. Авторка приходить до висновку, що стабілізація територіально-політичної системи ЄС відбувається у форматі стратегічного конструювання, демонструючи асиметричні практики національних держав як рекомендовані структурами ЄС та Ради Європи для стабілізації територіально-політичних систем в ЄС. Асиметричні практики проявляються у: формах устрою; нормативно-правовому закріпленні статусів та повноважень (поріг участі); конституційних визначеннях складу

територіально-політичних систем (поріг включення). Також розглянуті практики консоціативної демократії в державах ЄС.

Більш детально асиметричні практики показано у підрозділі 4.3., в якому здійснюється аналіз становлення «ефективного громадянства» в державах ЄС як інструменту підтримки мети «економічного, соціального та територіального згуртування». Дисертантка розкриває трансформацію інституту громадянства в ЄС, досліджує особливості законодавчого впровадження регіонального, наднаціонального, множинного, подвійного, пільгового громадянства; доводить, що зміни умов політичної участі є інструментом підтримки трансформацій соціально-економічних відносин та територіальної морфології в ЄС. Це проявляється як: підтримка мобільності робочої сили та згуртування європейського простору; забезпечення інфраструктури реалізації прав громадян та резидентів; конструювання та підтримка національної єдності в мережевих політичних просторах; розширення європейського простору за межі європейських територій; трансформація електорального простору в національних та наднаціональній політичних системах. Ці висновки безперечно складають наукову новизну.

Також, Ю.В. Узун обґрунтовує, що інститут громадянства втрачає значення умови політичної участі та набуває інструментального, утилітарного значення, що демонструють процеси надання політичних прав резидентам, практики множинного громадянства. В роботі підкреслено, що інструменталізація інституту громадянства сприяє конструюванню реальності, де «ефективне громадянство» забезпечує мобільну політичну участь резидента (с.356), варіативність інструментальних практик політичної участі як механізму забезпечення лояльності до політичних акторів, що проявляється як: встановлення порогів входження та участі; надання прав на привілейоване громадянство; розширення прав участі для резидентів; впровадження квот для меншин в представницьких та управлінських структурах; впровадження е-систем участі; розширення електорального простору за межі актуальної територіально-політичної системи. На сторінках

351-355 авторка здійснює систематизацію найбільш успішних практик демократичного етнонаціонального представництва, які розвивають нові члени Європейського Союзу.

На прикладі територіальної політики унітарних держав ЄС, таких як Франція, Нідерланди, Угорщина, Польща, а також України, як держави, яка виконує рекомендації ЄС, маючи на меті інтеграцію, Узун Ю.В. більш детально демонструє асиметричні практики, шляхи та результати впровадження реформ інституціональної, економічної реструктуризації та децентралізації, укрупнення регіонів, розвитку горизонтальної та вертикальної форм співпраці, трансформації статусів нематерикових територій, трансформації інфраструктури політичної участі.

Цікавими є результати застосування компаративного аналізу щодо національної та наднаціональної політики в ЄС до нематерикових територій. Авторка зосереджується на особливостях політики держав ЄС щодо обґрунтування та впровадження асиметричної політики та асиметричних статусів щодо різних нематерикових територій. В дослідженні обґрунтовано висновок щодо встановленої подвійної асиметрії в системі територіально-політичних відносин: між національним центром та нематериковими територіями; між наднаціональним центром ЄС та нематериковими територіями. У роботі продемонстровано, як договірні практики постають інструментом територіальної політики для різних типів територій і передбачають різні формати позитивної дискримінації, впливаючи на процес поліморфізації європейського політичного простору. Також, в роботі зазначається, що на рівні політичної участі подвійна асиметрія проявляється як розширення прав участі на наднаціональному рівні та збереження цензів політичної участі на національних рівнях.

Цілком доведеним є висновок акторки, стосовно невідповідності швидкості територіальної інтеграції в ЄС швидкості політичної реструктуризації. Крім того, доведено, що поняття «європейський простір як

простір політичної участі» є більш широким ніж «європейський простір як простір територіальний».

Не залишені без уваги питання, пов'язані з трансформаціями національних стратегій держав ЄС, що зберігають унітарну логіку модерного розвитку, які реалізують національно-територіальну реформу з акцентом на поліморфність національно-культурного простору на тлі кореляції відносин з наднаціональним рівнем ЄС, тенденції рецентралізації. Авторка звертає увагу на актуалізований процес «битви когнітивний карт», як процес триваючого узгодження та пошуку компромісу між двома базовими підходами до європейської єдності. Звернено увагу на формування геостратегічних національних політик Угорщини, Польщі, Румунії (с. 178-179, 334, 343, 403), щодо локальних територіальних груп, діаспор, як трансформацію стратегій цих національних держав, орієнтованих на інкорпорацію «споріднених», «втрачених», просторів. З одного боку, ці стратегії, як зазначає Ю.В. Узун, передбачили використання інструментів територіально-політичної реформи ЄС як «транснаціональної регіоналізації» та «багаторівневого громадянства», а з другого боку, – орієнтовані на обмеження політичної складової програми «Європи Регіонів» та реалізацію єдності як «Європи-Націй».

Визначаючи належний рівень дисертаційної роботи, вважаємо за необхідне детальніше з'ясувати деякі аспекти дослідження, висловити низку зауважень та побажань:

1) В роботі представлено територіально-політичну реформу як пошук механізмів стабілізації політичної системи, яка, за визначенням авторки, розвивається в умовах ускладнення політичного простору (за кількістю акторів, що мають різний статус та морфологію). Отже, виникає питання: чи є актуальним процес стандартизації реформування в умовах триваючої поліморфізації, і чи можна застосовувати єдині стандарти до політичних акторів різного типу?

2) В роботі зазначено, що реалізація територіальної політики відбувається на наднаціональному та національному рівнях. Очевидно, що на

наднаціональному рівні виникають ініціативи реформування, створюючи правову та інституційну основу. Як автор оцінює ефективність фінансових інструментів ЄС щодо підтримки впровадження територіальних реформ в контексті політики згуртування?

3) Враховуючи історичні основи європейської регіоналізації та сучасні процеси регіоноутворення, як авторка оцінює динаміку та наслідки цих двох процесів: так званого «старого» та «нового регіоналізму»? Чи слід ці процеси розглядати як паралельні, або взаємовиключні?

4) В роботі показано, що компетенція з питань територіальної політики – є спільною компетенцією наднаціональних та національних структур в Європейському Союзі. Втім, потребує пояснення механізм прийняття рішень щодо реалізації цієї компетенції.

5) Оцінюючи процес конструювання європейської політичної системи в контексті її територіального розширення, як авторка пояснює особливості відносин Європейського Союзу з територіями, які мають статуси спеціальних територій держав ЄС та з державами, які підтримують особливі зв'язки на основі Договорів про утворення Асоціацій з ЄС.

Висловлені зауваження не применшують позитивного враження від дисертаційної роботи, її наукового значення та новизни результатів.

Дисертаційне дослідження є самостійним, цілісним, логічним та завершеним. Воно характеризується науковою новизною основних положень та висновків, комплексним і ґрунтовним аналізом обраної теми та досягненням поставленої мети.

За темою дисертації опубліковано достатню кількість наукових публікацій (загальною кількістю 56 праць), зокрема: індивідуальна наукова монографія, розділ в колективній монографії, 54 статті у наукових журналах, збірниках наукових праць, матеріалах наукових конференцій та інше, у тому числі 20 статей у фахових виданнях з політології, 4 статті у закордонних наукових виданнях, з них 1 стаття у виданні, індексованому в Scopus, 19 публікацій – засвідчують апробацію дослідження, 11 статей – додатково

відображають результати дисертації. Основні результати дослідження також апробовані дисертанткою на міжнародних конференціях та конгресах в Україні та за кордоном. Автореферат оформлений згідно з необхідними вимогами, його зміст відповідає змісту дисертації і в повному обсязі відображає основні положення дослідження.

Усе це дає підстави констатувати, що дисертаційна робота Юлії Вадимівни Узун «Територіальна політика держав ЄС: стабілізація та конструювання політичних систем» відповідає існуючим вимогам МОН України, викладеним у «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами та доповненнями, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 19.08.2015 р. та № 1159 від 30.12.2015 р.), виконана на високому науково-теоретичному рівні, має самостійний, завершений характер та відповідає паспорту обраної спеціальності. Отже, авторка дисертаційної роботи заслуговує на присудження наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси.

Офіційний опонент –

доктор політичних наук, професор
завідувач кафедри міжнародних відносин
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара

Підпис І.В. Іщенка засвідчую

Вчений секретар

«09» грудня 2021 року

І. В. Іщенко

Т. В. Ходанен